

Pentti Moilanen

Mistä eväät

filosofian opettamiseen peruskoulussa?

Filosofia on saanut jalansijaa myös peruskoulussa sen ensimmäisestä luokasta alkaen. Peruskoulun filosofian opetuksessa painottuvat ajattelun ja keskustelun taidot. Tärkeintä ei ole oppia tietämään sitä, mitä kaikkea filosofiassa on saatu aikaan, vaan oppia keskustelemaan filosofisesti latautuneista kysymyksistä. Kaikissa inhimilliseen todellisuuteen liittyvissä kysymyksissä on filosofinen, erityisesti eettinen ulottuvuutensa. Siksi filosofia ei tule ajattelun ja keskustelun taitojen opettamiseen minään ylimääräisenä teemana. Keskusteltaessa sosiaalisen elämän kysymyksistä tai kysyttäessä, mihin koulussa opiskeltavat asiat perustuvat, ajautetaan luontevasti filosofiin kysymyksiin. Filosofinen keskustelu parhaimmillaan auttaa paikantamaan itseä ja tarjoaa välineitä todellisuuden entistä tarkempaan hahmottamiseen.

Filosofian opettamista lapsille on perusteltu monissa yhteyksissä, enkä lähde toistamaan näitä perusteluita. Sen sijaan pohdin sitä, millaista on filosofian opettaminen lapsille opettajan näkökulmasta ja miten voi tulla päteväksi filosofian opettajaksi. Opettajankouluttajana nämä kysymykset ovat lähellä omia intressejäni.

Peruskoulussa filosofiaa opettavalla luokanopettajalla ei monestikaan ole tukenaan filosofian yliopisto-opintoja. On aiheellista kysyä, miten filosofiaa pystyy opettamaan, jos ei ole sitä itse opiskellut. Onko tilanne sama kuin lukutaidoton opettaisi lukemaan tai biologiasta mitään ymmärtämätön opettaisi biologiaa?

Nämä kysymykset ovat ilmeisen provosoivia, mutta luokanopettaja saa opettaa monia aineita, joiden tapa hahmottaa todellisuutta on hyvin erilainen. Luokanopettajalta itseltäänkin vaaditaan kykyä hahmottaa todellisuutta monesta eri näkökulmasta ja omaksua näihin hahmottamisen tapoihin liittyvät peruskäsitteet ja -teoriat. Vaatimus on tietenkin aivan kohtuuton ja käytännössä

luokanopettaja joutuukin opettamaan asioita, joiden perusteet ovat hänelle vieraita. Tämä vieraus tarkoittaa sitä, että hän ei ole omakohtaisesti tutkinut opettamiaan asioita vaan joutuu luottamaan asiantuntijoiden sanaan.

Filosofian opettaminen peruskouluikäisille on yhtä kova haaste kuin muidenkin aineiden opettaminen. Jos opettaja ei ole itse opiskellut filosofiaa, on ensin rakennettava kuva siitä, mitä filosofia on. Toiseksi on mietittävä, millainen opiskelun tapa sopii filosofiaan kaikkein parhaiten. Nämä kaksi kysymystä kulkevat käsi kädessä. Näkemys filosofian luonteesta sulkee pois joitain opiskelun tapoja ja perustelee taas toisia. Opettajan on siis tiedettävä, mistä filosofiassa on kysymys. Ilman tätä tietoa hän ei pysty ohjaamaan oppilaiden käymää keskustelua filosofisempaan suuntaan. Tärkein opettajan tarvitsema oivallus on se, että filosofia ei ole filosofien ajatuksia selostavien kirjojen lukemista. Filosofiassa on kyse jostain muusta kuin siitä, että tietää, mitä jotkin filosofit ovat kirjoittaneet.

Näiden perustavien kysymysten selvittäminen ei vielä riitä. Opettaja tarvitsee vielä käytännön kokemusta filosofian opettamisesta. Vasta kokemuksen myötä syntyy se tuntuma, joka mahdollistaa nopeiden ja onnistuneiden ratkaisujen tekemisen opetuksen aikana. Toisaalta kokemus tuottaa epäonnistumisia ja epäilyksiä, jotka mahdollistavat opettajana kehittymisen mutta voivat myös viedä uskon koko toiminnan mielekkyyteen. Lisäksi opettajan tulee oppia pois monia asioita ryhtyessään opettamaan filosofiaa peruskouluikäisille oppilaille. Suurin muutos koskee opettajan roolia. Opettajan on lakettava olemasta tiedon lähde ja ryhdyttävä ajattelun tukijaksi.

Haasteet ovat monet, mutta opettajankoulutuksessa ei niihin anneta riittävästi eväitä. Olen opettanut luokanopettajakoulutuksessa kahden entisen opintoviikon laajuista opintojaksoa ”Filosofia ala-asteella”. Työskentelevät ovat vaihdelleet vuosien aikana, mutta peruslähde on aina pysynyt samana. Filosofian opettamisen

taidot ovat jääneet loppujen lopuksi opiskelijan omalle vastuulle kurssin jälkeen. Tämä ei ole mielestäni puute, vaan realistinen lähtökohta. Toisaalta opetettuani itse filosofiaa monen vuoden ajan näen olevani varsin samassa tilanteessa opiskelijoideni kanssa.

Millaista filosofiaa peruskoulussa?

Matthew Lipmanin perustamassa Filosofiaa lapsille -ajattelussa filosofia nähdään pikemmin prosessina kuin tuotoksena. Tämä lähtökohta vapauttaa opettajan toimintaa, mutta myös tekee sen haasteelliseksi. Opettajalla on vapaus sisältöjen suhteen, mutta prosessin suhteen tätä vapautta ei ole. Opettajan ei siis tarvitse murehtia sitä, tutustuvatko oppilaat filosofian kannalta kaikkiin tärkeisiin asioihin. Sen sijaan opettajan on syytä murehtia sitä, onko oppilaiden toiminnassa kysymys filosofian harjoittamisesta vai pelkästään mielipiteiden vaihdosta.

Filosofia prosessina liittyy kiinteästi ajattelun taitoihin. Tällöin on kyse kasvatuksesta itsenäiseen ajatteluun ja arvostelukykyyn. Oppilaiden tulee oppia perustelemaan käsityksiään ja vaatia perusteluita toisten esittämille käsityksille, herkistyä ihmettelemään ja kyseenalaistamaan, oppia erittelemään asioita ja arvostaa älyllistä rehellisyyttä.¹

Lipman korostaa dialogin merkitystä ajattelun taitojen oppimisessa. Tämä taas painottaa luokkayhteisön merkitystä, sillä aito dialogi ei synny millaisessa yhteisössä tahansa. Lipman käyttää termiä *community of inquiry*, joka on suomennettu tutkivaksi yhteisöksi. Tämän yhteisön tunnuspiirteitä ovat tunne yhteisestä tavoitteesta sekä keskinäinen luottamus ja kunnioitus. Nämä mahdollistavat haasteiden vastaanottamisen turvallisessa ympäristössä ja yhteistyön näihin haasteisiin vastaamisessa sekä kasvamisen yhdessä.

Oppilaita on kannustettava kyselemään ja kyseenalaistamaan asioita ja etsimään niihin ratkaisuja. Luottamus ja turvallisuus ovat ensiarvoisen tärkeitä, jotta oppilaan ei tarvitse pelätä toisten pilkkaa tyhmiä kysymysten tai ehdotusten tähden. Yhteisyys tarkoittaa sitä, että oppilaat eivät koe tutkittavia kysymyksiä omina ongelminaan vaan yhteisinä ongelminaan. Kyse ei saa olla sellaisesta työskentelystä, jossa oppilaat kilpailevat keskenään vaan nimenomaan yhteistyöstä. Tällöin se, että toinen löytää kritisoitavaa ehdotuksessani ei ole hyökkäys itseäni kohtaan vaan tarpeellinen askel päämäärän saavuttamisessa.

Rohkeus esittää omia käsityksiä ja toisen käsitysten kunnioitus kulkevat käsi kädessä. Oppilaan olisi voitava luottaa siihen, että hänet otetaan tosissaan ja hänen ajatuksensa nähdään koettelu arvoisina.

Saivartelun ja pohdinnan välillä on eroa. Samaten on eroa vakavahenkisellä perusteluiden etsimisellä ja asiattomalla mielikuvituksen laukkaamisella. Jos oppilas kokee käsitystensä kritisoinnin uhkaksi omalle turvallisuudelleen, uhasta voi selvitä panemalla keskustelun läskiksi. Siksi opettajan on oltava herkkänä keskustelun ilmapiirille ja joskus on pysähdyttävä miettimään sitä, ovatko jotkin mielipiteet asiallisia vai asiattomia. Tällainen

puuttuminen keskustelun kulkuun edellyttää tietenkin hienotunteisuutta, jotta keskustelussa säilyisi myönteinen ilmapiiri.

Tutkivan yhteisön rakentumisen tukeminen edellyttää opettajalta ymmärrystä ryhmäprosesseista. Mitä suurempi rooli oppilailla on, sitä tärkeämpää opettajan on ymmärtää, mitä oppilasryhmässä tapahtuu.

Filosofian opettajaksi oppimaan

Koulun arki elää erilaisten toimintakäytänteiden varassa. Koulun uudistamisen yhtenä haasteena on tarjota uusia ja käytännössä toimivia opettamisen ja opiskelun tapoja. Tämän vuoksi tärkeintä filosofian opetuksen vakiinnuttamisessa kouluun on tarjota sellaisia käytänteitä, jotka mahdollistavat filosofian tekemisen oppitunneilla. Siksi haluan tarjota opettajaopiskelijoille selvän filosofian opettamisen mallin. Itse olen oppinut tämän mallin Hannu Juusolta, joka taas on omaksunut sen Matthew Lipmanilta. Sinällään malli ei ole kovin ihmeellinen, sillä se perustuu vanhaan dialogiopetuksen traditioon. Opettaja ohjaa oppilaiden käymää keskustelua jostakin filosofisesti latautuneesta kysymyksestä, jolloin opettajan tehtävänä on suunnata keskustelua siten, että siinä päästään entistä syvemmälle. Tämä syvällisyys tarkoittaa perustelujen esittämistä, käsite-erottelujen tekemistä ynnä muita filosofian työtapoja.

Lähden siis keskustelemaan opiskelijoideni kanssa Lipmanin Filosofiaa lapsille -menetelmään suunnitellun *Elfe*-oppikirjan ensimmäisen luvun pohjalta. Kerron opiskelijoille, miten olen menetellyt peruskoulun toisen luokan oppilaiden kanssa aloittaessani filosofian opettamista, ja opiskelijani toimivat samoin kuin toisen luokan oppilaat. Luemme siis kappaleen läpi, jonka jälkeen opiskelijat miettivät pienissä ryhmissä tekstin pohjalta syntyviä kysymyksiä, valitsemme näistä kysymyksistä jonkin yhteisen keskustelun pohjaksi ja ryhdymme keskustelemaan. Samalla tekniikalla toteutan vielä toisen tunnin, jonka jälkeen seuraavilla kerroilla opiskelijat itse ohjaavat keskustelua. Alussa opiskelijat noudattavat esittämäni mallia, mutta rakentavat siitä myös variaatioita tai toteuttavat toisenlaisia malleja. Itse pääsen tällöin keskustelun osanottajaksi tai jään sivullisena seuraamaan keskustelun kulkua. Yleensä opiskelijat myös kokeilevat filosofian opettamista jossakin koululuokassa.

Opetuskerrat rakentuvat kahdesta osasta. Ensin on filosofinen keskustelu ja tämän jälkeen pohdintaa keskustelun kulusta. Tämän lisäksi opiskelijat ovat pitäneet tutkimuspäiväkirjaa havainnoistaan kurssin aikana. Tutkimuspäiväkirjan pitämistä ovat tukeneet tutustuminen Filosofiaa lapsille -ajattelutapaa esittelevään kirjallisuuteen ja oma lyhyt luentoni asioista, joita kannattaa omakohtaisesti tutkia. Lopuksi opiskelijat ovat tehneet lyhyen raportin kurssista.

Tavoitteenani on se, että opiskelijat saavat kokeuksia osallistumisesta filosofiseen dialogiin ja sen ohjaamisesta. Näin he törmäävät omakohtaisesti filosofian opettamisen ja oppimisen ongelmiin.

Yksi yleisimmistä opiskelijoiden esittämistä kysymyksistä on se, pitääkö kaikkien osallistua keskusteluun puheenvuoroja käyttämällä vai voiko siihen osallistua myös hiljaa. Opiskelijat ovat havainneet myös omalla kohdallaan kysymysten pohtimisen ja keskusteluun osallistumisen ongelmallisen suhteen. Joskus jää itse pohtimaan jotakin esillä ollutta ajatusta eikä seuraakaan enää keskustelun kulkua. Oma ongelmatilkkansa on tietenkin keskustelun ohjaamisessa. Peruskysymyksiä on, missä määrin ja millä tavalla opettaja voi puuttua keskustelun kulkuun.

Opiskelijoiden kokemuksia

Kurssiraporteista näkee monien opiskelijoiden hämmästyksen filosofian luonteesta. Se ei olekaan tavalliselle ihmiselle vierasta korkealentoista ajattelua vaan arkisten asioiden pohdintaa. Tämä on mielestäni filosofian opettamisen kannalta kaikkein tärkein huomio. Tämän oivalluksen jälkeen opettaja voi vapautua käymään keskustelua oppilaidensa kanssa näiden arkeen kuuluvista kysymyksistä.

Opiskelijoiden huomioiden itsestään keskusteluun osallistujana ovat tärkeitä pedagogisten ratkaisujen kannalta. Filosofian opettajan tehtävänä on tukea ja syventää oppilaiden käymiä keskustelua ja tämä edellyttää tuntumaa siihen, mitä on käydä filosofista keskustelua oppitunnilla. Tilannetaju on tärkeää keskustelun ohjaamisessa ja tilannetaju kehittyy omakohtaisten kokemusten kautta. Kokemukset koskevat myös asenteita ja arvostuksia, ja ne voivat olla varsin yllättäviä. Eräs opiskelijaryhmä keskusteli rasismista ja keskustelun kuluessa heille oli tyrmävää huomata oma rasistinen suhtautumisensa toisiin ihmisiin. Toinen yhtä dramaattisia huomioita synnyttänyt keskustelu lähti kysymyksestä ”Mitä otat mukaan autiolle saarelle varmistaaksesi seksin saannin”. Tuon keskustelun jälkeen moni kertoi siitä, miten ei voinut kertoa toisille omia ajatuksiaan. Aihe oli aivan liian arka.

Kun keskustelija on käyty eri tavoin, on saatu kokemuksia erilaisiin keskusteluihin osallistumisesta. Esimerkiksi väittely ja henkilökohtaisia kokemuksia avaava keskustelu ovat luonteeltaan hyvin erilaisia. Samoin keskusteluun osallistuminen on erilaista riippuen siitä, kuinka lähellä omia intressejä keskustelun aihe on. Joskus keskustelu jää hyvin ulkokohtaiseksi ja toisinaan taas tunteet ovat vahvasti mukana.

Opiskelijoiden kokemukset filosofian opetuksesta ovat olleet varsin kaksijakoisia. Jotkut kertovat epäonnistumisista. Oppilaat eivät lähteneet mukaan keskusteluun, keskustelu meni huutamiseksi, opettajan toiminta pelkistyi kurin pitämiseksi, keskustelu kulki opettajan kautta eikä oppilaalta toiselle. Yleensä näissä kertomuksissa epäonnistuneenkin tunnin jälkeen vähitellen päästiin lähemmäs filosofista keskustelua. Toiset opiskelijat kertovat antoisista kokemuksista. He kuvaavat esimerkiksi sitä, miten keskustelussa vähitellen päästiin perusteltuihin kannanottoihin ja yhteisiin pohdintoihin, tai toteavat

tyytyväisenä, että oppilaat tekivät kysymyksiä, joihin ei ole yksiselitteistä vastausta.

E erityisesti on mainittava kertomukset siitä, kuinka opiskelijat ovat yrittäneet toimia opettamallani tavalla, mutta oppilaat eivät ole lähteneet mukaan, vaan ovat lähinnä lyöneet aiheen leikiksi. Tunti tuntuu kulkevan kohti vääjäämätöntä katastrofia, kunnes keskustelussa sivutaan jotain luokan kannalta akuuttia ongelmaa. Tässä vaiheessa keskustelun sävy muuttuu täysin, oppilaat unohtavat tunnin virallisen teeman ja ryhtyvät käsittelemään omaan ongelmaansa. Raportissaan opiskelijat kiittävät uskallustaan unohtaa alkuperäinen suunnitelmansa ja syöksyä oppilaiden kanssa kohti näiden elämämaailman kannalta tärkeää kysymystä.

Filosofian aika ja paikka?

Filosofian opettaminen peruskoulussa edellyttää opettajalta uskallusta vähentää oppisisältöjen läpikäymistä. Filosofinen pohdinta vaatii aikaa, joka on pois jonkin muun oppimisesta. Opettaja, joka ryhtyy opettamaan filosofiaa peruskoulussa, todennäköisesti painottaa opetuksen syvyyttä määrää enemmän. Filosofian opettaminen oppilaskeskeisesti edellyttää opettajalta myös uskallusta pohtia asioita, joihin ei itsekään tiedä vastausta.

Jotta filosofian opetus olisi tehokasta, sen tulee olla läsnä kaikessa opetuksessa. Perusasteen luokanopettaja on pitkäjänteisesti saman oppilasryhmän opettajana useita tunteja päivittäin, joten hänellä on aineenopettajaan verrattuna hieno mahdollisuus pohtia oppilaiden kanssa filosofisesti latautuneita asioita silloin kun niihin törmätään. Ei tarvitse odottaa seuraavaan viikkoon vaan keskusteluun voidaan käyttää jo seuraavaa tuntia, on se sitten minkä aineen tunti tahansa. Pysähtyykö opettaja pohtimaan kysymyksiä vai sivuuttaako hän ne opetussuunnitelmaan kuulumattomina, riippuu opettajan pedagogisista arvoista ja uskomuksista.

Kun opettajankoulutuksen tulee tarjota toimintamalleja, joita opiskelijat voivat käyttää itse tulevaisuudessa, ei filosofian opettamisen opettaminen voi rajoittua vain yhdelle kurssille. Tarvitaan sellaisia opiskelun tapoja, joissa voidaan pysähtyä opiskelijoita askarruttaviin kysymyksiin ja käydä niistä syvällistä keskustelua, jossa vaaditaan perusteluita ja pystytään käsitteelliseen tarkkuuteen. Kyse on samasta asiasta kuin koulussa. Filosofia ei ole vain oppiaine muiden joukossa vaan myös välttämättömän väline monien sosiaalisen todellisuuden ilmiöiden jäsentämisessä.

Viite

1. Ks. Juuso, Hannu, Ajattelu kasvatuksessa. Matthew Lipmanin Filosofiaa lapsille -ohjelman pääpiirteet. Teoksessa Jussi Kotkavirta (toim.) *Filosofia koulunpenkillä. Kirjoituksia oppiaineen didaktiikasta*. Painatuskeskus, Helsinki 1995.